

**З МАЛОВІДОМИХ ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ
АКАДЕМІКА СТЕПАНА РУДНИЦЬКОГО
– «НАФТА СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ»**

Любов Котик

liubov.kotyk@lnu.edu.ua

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Annotation: Little known to the general scientific community the work of S. Rudnytsky's «Oil of Eastern Halychyna» thoroughly analyzed and its relevance for contemporaries disclosed. On the preconditions of writing scientific intelligence attention is drawn, in particular participation of the scientist in the state formation of the Western Ukrainian People's Republic and publication of the magazine «Ukrainian Flag». It is noted that in the work, which consists of four semantically balanced sections S. Rudnytsky performed a detailed geological and geomorphological analysis of oil fields in Halychyna in terms of individual subregions: Lemkivshchyna, Syanshchyna, Boykivshchyna and Hutsulshchyna. It is argued, that in the study of the development of oil production in the region the scientist emphasizes the introduction of new technologies of oil production, modernization of engineering and transport infrastructure of the industry, formation of geologistics. It is noted, that region Eastern Halychyna from a socio-economic point of view S. Rudnytsky considers it large and potentially important regional industrial cluster of mining and chemical direction, and the oil industry itself — as the basis of economic independence of the Halychyna's state. Attention is paid to the coverage in the work of scientists problems of balanced development of the territory at the regional and local levels and destructive technogenic impact on the environment of oil production and refining processes.

It is substantiated that scientific intelligence can be achieved one of the few economic-geographical and geo-economic works of S. Rudnytsky devoted to the processes of industrialization Eastern Halychyna and the region's entry into the world energy market.

Keywords: Stepan Rudnytsky, Eastern Halychyna, economic geography, geoeconomics, oil, oil production, oil refining.

Постановка проблеми дослідження. У контексті пошуку ефективної моделі трансформації господарського комплексу держави актуальним є дослідження доробку новаторських праць економіко-географічного та гео економічного спрямування українських учених початку ХХ ст. Однією з них є ґрунтовна та модерна наукова розвідка фундатора української антропогеографії Степана Рудницького «Нафта Східної Галичини» (1921), яка, на жаль, маловідома для широкого загалу наукової спільноти. Переосмислення ідей ученого, націлених на збалансований розвиток Східної Галичини у руслі індустріалізації господарства регіону, збереження, раціонального використання та примноження його природно-ресурсного потенціалу, посилення економічної безпеки та інвестиційної привабливості на фоні політичної нестабільності й

тогочасних воєнно-політичних викликів та соціально-економічних катаклізмів є на часі.

Аналіз останніх досліджень. Великий внесок у дослідження наукової спадщини акад. С. Рудницького (1877-1937) здійснив проф. О. Шаблій, який заново відкрив ученого для української наукової географічної спільноти, обґрунтував його вагомий внесок у становлення модерної української географії [12], виокремив головні напрямки наукових досліджень [12, 13], ґрунтовно проаналізував наукові розвідки С. Рудницького з державотворення України, політико-географічні та геополітичні праці [12]. Акад. М. Мушинка [6] і проф. П. Штойко [5] упорядкували і систематизували приватну й офіційну кореспонденцію ученого. Окремі аспекти наукової спадщини С. Рудницького розкрили у наукових розвідках учені-географи України: структурування географічної науки і становлення її теорії й методології — О. Заставецька, І. Ковальчук, Ю. Кисельов, М. Пістун, І. Ровенчак, О. Шаблій, П. Штойко; українська географічна термінологія — В. Пащенко, О. Шаблій, М. Влах; географічна картографія — І. Ровенчак, Р. Сосса; геоморфологія — І. Ковальчук, Я. Кравчук; політична географія — О. Шаблій, М. Дністрянський, О. Вісьтак; соціальна географія — Л. Шевчук, М. Білецький, І. Ранця, І. Ванда, Л. Котик; економічна географія — О. Заставецька, О. Шаблій, Л. Котик [2]; географічне краєзнавство — О. Заставецька, О. Шаблій, О. Вісьтак, І. Дітчук; країнознавство — О. Шаблій, І. Ровенчак, С. Кузик; мандрівництво — О. Шаблій, О. Мамчур та ін.

Виклад основного матеріалу. «Нафта Східної Галичина» (1921) — одна з небагатьох економіко-географічних та геоекономічних праць академіка Степана Рудницького, яка написана ученим у період його активного залучення у процес державотворення ЗУНР. Вона є прикладом «підприємницької» дипломатії ЗУНР, яку провадив Є. Петрушевич [7] на рівні з «тихою», «протестною», «діяспорною», «багатокультурною», «бюрократичною», «інформаційною» та «саммітів» за типологією дипломатії американського політолога-міжнародника А. К. Henriksen («Diplomacy and Small States in Today's World», 1998). Характерною ознакою «підприємницької» дипломатії, яка як зазначив І. Монолатій «є радше результатом теорії і практики бізнесу» [7], є використання державою переваг свого географічного розташування та геополітичного положення, а також власного національного законодавства з метою створення інвестиційно сприятливого клімату та інноваційно привабливого середовища для національного бізнесу та іноземних інвесторів. Її результатом є формування збалансованого зовнішньоекономічного середовища держави з подальшим геоекономічним, а з часом і геополітичним домінування

над державами-сусідами першого порядку, регіональними державами та державами-конкурентами на світового ринку товарів і послуг.

Спонукою до написання С. Рудницьким праці «Нафта Східної Галичини» як і наукової розвідки «Економічні основи Галицької державности» (1921) стало його долучення до еміграційного уряду ЗУНР первинно у ролі експерта (1920), а з 1921 р. – радника президента ЗУНР Є. Петрушевича з економіко- й політико-географічних питань [8, с. 283]. Результат цієї співпраці – участь С. Рудницького у ролі експерта з нафтових справ у складі делегації ЗУНР (разом з Є. Петрушевичем, К. Левицьким, О. Назаруком) у Міжнародній конференції з економічних і фінансових питань (10.04—19.05 1922, м. Генуя, Італія). Ця конференція повинна була стати знаковою у державотворенні ЗУНР — на ній мали розглядатися питання економічного й політичного суверенітету Галичини, але їхнє обговорення було зірвано антиукраїнськими силами.

Вперше наукова розвідка С. Рудницького «Нафта Східної Галичини» опублікована на сторінках українського часопису «Український Прапор» (1921, Ч. 48-50, 52) [4, с. 101], який з 1919 р. друкувався у м. Відні та був чи не єдиним тогочасним журналом, що функціонував поза межами етнічних українських земель і пропагував україноцентричні державницькі засади. Він забезпечував масову пресову пропаганду про становище українського громадянства в Галичині, а з 1920 р. став офіційним органом уряду ЗУНР на «шпальтах якого озвучувалися основні пріоритети діяльності цієї інституції» [4, с. 98]. Як зазначає Н. Кулеша: «Окрім публікації дипломатичних меморандумів і відозв у справі вирішення незалежності західноукраїнських земель, часопис провадив значну освідомлюючу роботу, пропагуючи значення Східної Галичини в західноєвропейському масштабі» [4, с. 100]. У контексті розв'язання цього завдання, була опублікована серія наукових розвідок («Питання Світової політики і справа Східної Галичини» (1920, Ч. 17), «Економічні основи Галицької державности» (1921, Ч. 36-38), «Географічне становище Галичини і її політична доля» (1921, Ч. 43), «Політично-географічне й економіко-географічне значіння Східної Галичини для розв'язання проблем Сх. Європи» (1922, Ч. 2) та ін.) однією з яких і є досліджувана праця акад. С. Рудницького.

Як цілісна праця книжкового типу (брошура), наукова розвідка С. Рудницького видана у Відні (1922 р., друкарня «АДРІЯ») [9] зі збереженням авторського права на видання і права першодруку часопису «Український Прапор» (рис. 1).

З науково-життєписного погляду, написання розвідки «Нафта Східної Галичини» припало на п'ятий («еміграційний») науково-громадський період (1920-1926 рр.) діяльності С. Рудницького за типологією життя і творчості ученого проф. О. Шаблієм [12, с. 6]. Його характерною ознакою є перебування

ученого за межами національної території України (Відень, Прага, Подєбради) та публікація серії праць із проблем «глобальної української справи» — становлення державності України, загалом, та отримання соціально-економічного суверенітету Східної Галичини, зокрема; означення місця України на політичній й економічній карті світі та післявоєнної Європи; аналіз ролі України у тогочасному світовому господарстві; дослідження господарських взаємовідносин на окремих теренах України й Східної Галичини тощо.

Рисунок 1. Титульний лист праці С. Рудницького «Нафта Східної Галичини» (Відень, 1922)

Для широкої аудиторії наукової спільноти праця ученого стала доступна з жовтня 2011 р., після її оприлюднення в оцифрованому вигляді на порталі електронної бібліотеки Diasporiada.org.ua, який спеціалізується на популяризації та збереженні для майбутніх поколінь наукової спадщиною українських вчених початку ХХ ст.

У 2018 р. світ побачило ґрунтовне видання праць академіка у 5-ти книгах за редакцією О. Ковалевської — «Степан Рудницький (1877-1937). Історія. Геополітика. Географія» [10]. У першій книзі видання у розділі «Бібліографія праць академіка С. Рудницького» у переліку 13 праць ученого опублікованих у 1921 р. вказано й «Нафта Східної Галичини» із приміткою, що в часописі «Український Прапор» автора наукової розвідки не було зазначено, а уже у виданні її у формі брошури (Відень, 1922) авторство зазначено як С.Р. [10, Кн. 1., с. 86]. Повний текст праці з коротким повідомленням про «Український Прапор», як часопис, подано у другій книзі видання під загальною назвою «Геополітика» [10, Кн. 2, с. 183-208].

Наукова розвідка С. Рудницького «Нафта Східної Галичини» складається з Вступу, чотирьох змістово збалансованих розділів, має стислий «Додаток» і

завершується інформаційним повідомленням про часопис «Український Прапор» (табл. 1).

Таблиця 1.

Структура наукової розвідки С. Рудницького «Нафта Східної Галичини»

Структурні одиниці	Обсяг, ст.	Кількість таблиць, од.	Кількість рисунків, од.
Титульний аркуш	с. 1	-	1
Вступ	с. 2-4	-	-
I. Світова продукція і способ виступування нафти	с. 5-13	1	-
II. Огляд нафтових теренів української Галичини	с. 13-27	1	-
III. Нафтовий промисл Сх. Галичини	с. 28-32	1	-
IV. Нафтові підприємства	с. 32-40	2	-
Додатки	с. 40-42	-	-
«Український Прапор»	с. 43	1	-

Укладено за: [9].

У «Вступі» С. Рудницький робить акцент на великому технологічному поступі людства початку ХХ ст.: *«Культурне людство увійшло в ХІХ-ий вік зі свічкою й олійною лямпою, з парусним кораблем і поштовим возом. В нинішній ХХ-ий вік увійшло воно з нафтовою, газовою й електричною лямпою, з електричними залізницями, самоходами, пароплавами, моторовими суднами й аероплянами»* [9, с. 2], а також значенні нафти, як паливного ресурсу ХХ ст. у цьому поступі: *«... сто літ тому назад навіть найбуйніщі фантазери не припускали, яке величезне значінне матимуть нафта й нафтові продукти під нинішню хвилю, під кінець першої четвертини ХХ століття»* [9, с. 2]. Ці слова ученого можна вважати пророчими і щодо першої чверті ХХІ ст., коли нафта і нафтові ресурси, сумісно з покладами газу стають передумовою військових протистоянь глобальних держав світу [3], інформаційних та гібридних воєн, масових вимушених міграційних хвиль («міграційне цунамі» на території Європи, 2016-2018 рр.), екологічних катаклізмів тощо. Усе це передбачає С. Рудницький: *«Нафтові терени стали для всіх могутностей світу найбільш ласими землями. Кожна з великих держав старається дістати їх якнайбільше під свою владу — чи то безпосередно шляхом політичного опановання, чи посередно, діставши їх в руки своїх капіталістів. Тиха та тим неменша завзята боротьба йде між державами-великанами за нафтові терени»* [9, с. 4].

Як учений, що спрямовує свої наукові пошуки у майбутнє, академік вказує на пересторогу для людства, яка стає символом гео економічного й геополітичного домінування держав у ХХ ст.: «І хто знає, чи слідуюча світова війна не буде ведена головно ізза нафти. Бо кожна політична могутність знає, що без нафти вона не буде в силі дорівняти своїм суперникам чи перевисшити їх ні в ділах мира (промисл, лучба), ні в ділах війни» [9, с. 4].

У першому розділі «Світова продукція і спосіб виступування нафти» С. Рудницький здійснює детальний геополітичний та економіко-географічний аналіз нафтових ресурсів Східної Галичини та розкриває роль досліджуваного регіону на світовому ринку нафти (рис. 2).

Рисунок 2. Продукція нафтової ропи, 1890-1915

Продукція нафтової ропи						в метричних сотнарах.				
(q á 100 кг, 10 q = 1 тонна,						100 q = 1 цистерна або вагон)				
Рік	З'єднані Держави Пн. Амер.	Росія	Нід.-Індія	Румунія	Галичина	Брит. Індія	Японія	Нілецьщина	Інші землі	Разом
1880	34,434.820	4,002.370	—	159.000	320.000	—	39.920	13.090	2.830	38,972.090
1885	29,630.000	18,575.550	—	209.000	650.000	—	45.770	58.050	2.700	48,236.290
1890	60,028.000	36,306.630	—	533.000	916.500	154.060	80.510	152.260	4.539	98,176.950
1895	69,288.880	65,097.130	1,334.400	900.000	2,020.700	489.710	221.250	170.510	36.090	139,455.670
1900	83,342.890	99,271.010	4,256.000	2,265.000	3,263.340	1,412.520	1,135.290	503.750	16.830	195,466.630
1901	90,899.840	111,570.780	6,240.000	2,331.100	4,522.000	1,874.230	1,454.840	440.950	32.560	219,374.200
1902	116,286.650	105,507.450	8,000.000	2,894.000	5,760.000	2,118.740	1,568.800	497.250	40.740	242,645.230
1903	131,604.350	99,024.549	8,698.000	3,843.020	7,279.710	3,288.430	1,262.840	584.020	838.720	256,424.030
1904	153,353.180	102,836.180	10,463.040	4,968.700	8,271.170	4,434.960	1,849.080	834.900	886.360	287,798.120
1905	176,480.030	73,353.819	11,583.600	6,148.700	8,017.960	5,419.600	1,757.450	788.690	900.000	284,449.840
1906	161,130.000	80,607.630	11,685.819	8,870.910	7,614.300	5,600.000	1,750.000	813.500	900.000	287,948.780
1907	221,494.620	82,477.950	11,787.970	11,290.970	11,759.740	5,793.160	2,682.290	1,063.790	2,587.370	350,940.860
1908	239,429.970	82,915.260	11,432.439	11,477.270	17,540.220	6,729.380	2,761.240	1,419.000	6,817.560	380,522.330
1909	244,230.000	87,960.000	14,750.000	12,960.000	20,770.000	8,900.000	2,680.000	1,430.000	5,930.000	399,310.000
1910	279,410.000	93,780.000	14,960.000	13,520.000	17,620.000	8,180.000	2,570.000	1,450.000	6,630.000	438,120.000
1911	293,930.000	61,560.000	16,240.000	15,430.000	12,700.000	8,600.000	2,530.000	1,430.000	3,820.000	416,140.000
1912	296,750.000	91,730.000	15,190.000	18,040.000	11,490.000	8,600.000	2,200.000	1,370.000	24,870.000	461,600.000
1913*	393,200.000	97,600.000	19,000.000	21,400.000	11,136.682†	12,500.000	3,060.000	— 0 —	89,903.318	607,800.000
1914*	480,700.000	106,090.000	20,120.000	20,300.000	— 0 —	12,600.000	4,330.000	— 0 —	38,120.000	682,300.000
1915*	444,220.000	105,910.000	19,010.000	19,600.000	— 0 —	13,910.000	4,900.000	— 0 —	68,250.000	675,600.000

* гектолітри! † сотнарі, — 0 — недостача певних даних.

[9, с. 6-7]

Вперше в українській суспільній географії, учений формулює науково виважені узагальнення розвитку світового ринку нафти, тим самим закладаючи основи розвитку сучасної географії світового господарства та з гео економічних позицій оцінює роль Галичини на ньому: «1. Світова продукція нафти постійно дуже швидко більшає. 2. Їх хитання супроти постійної зривкової тенденції майже ніякі. 3. Хитання продукції поодиноких земель є натомість дуже значні. 4. Навіть світова війна не змогла багато зашкодити світовій продукції нафти. 5. Галичина займає в світовій продукції нафти дуже поважне місце: від 1908 до 1910 вона була третьою в черзі нафтових країв. 6. В галицькій нафтовій продукції бачимо більші хитання як у якійнебудь иній

нафтовій країні. 7. Галицька продукція, дійшовши в 1909 р. до своєї найвищої точки, почала дуже швидко меншати» [9, с. 8].

При аналізі розвитку нафтових промислів Східної Галичини С. Рудницький детально описує геологічну будову районів залягання нафти, зокрема розкриває роль флішу: «Органічне життя було в теплих флішевих морях дуже багате» [9, с. 9] і складчатості рельєфу території дослідження: «нафтові поля, себто місця, в котрих добування нафти виплачується, держаться переважно сих місць, де земна кора поморщицалась у складки» [9, с. 11]. Нафтові райони Галичини учений порівнює із аналогічними геологічно детально дослідженими нафтовими районами Північної Америки: «Подібно як в Америці виступають також у наших Карпатах здовж нафтових ліній, у першу чергу, нафтові гази, трішки з боку нафта, за нею вода» [9, с. 11].

У цьому розділ учений згадує про перші техногенні катастрофи, які виникають у результаті розвитку нафтових промислів на теренах Східної Галичини: «Пр. східницька дуча «Яків» затопила славним своїм вибухом 1895 р. цілу околицю в промірі $\frac{1}{2}$ кілометра величезними масами кипячки» [9, с. 12] та пояснює їхні причини: «Експльозивну силу до таких вибухів дають гази, що випирають ропу в гору» [9, с. 12].

Рисунок 3. Нафтовидобуток в Східній Галичині, початок ХХ ст.

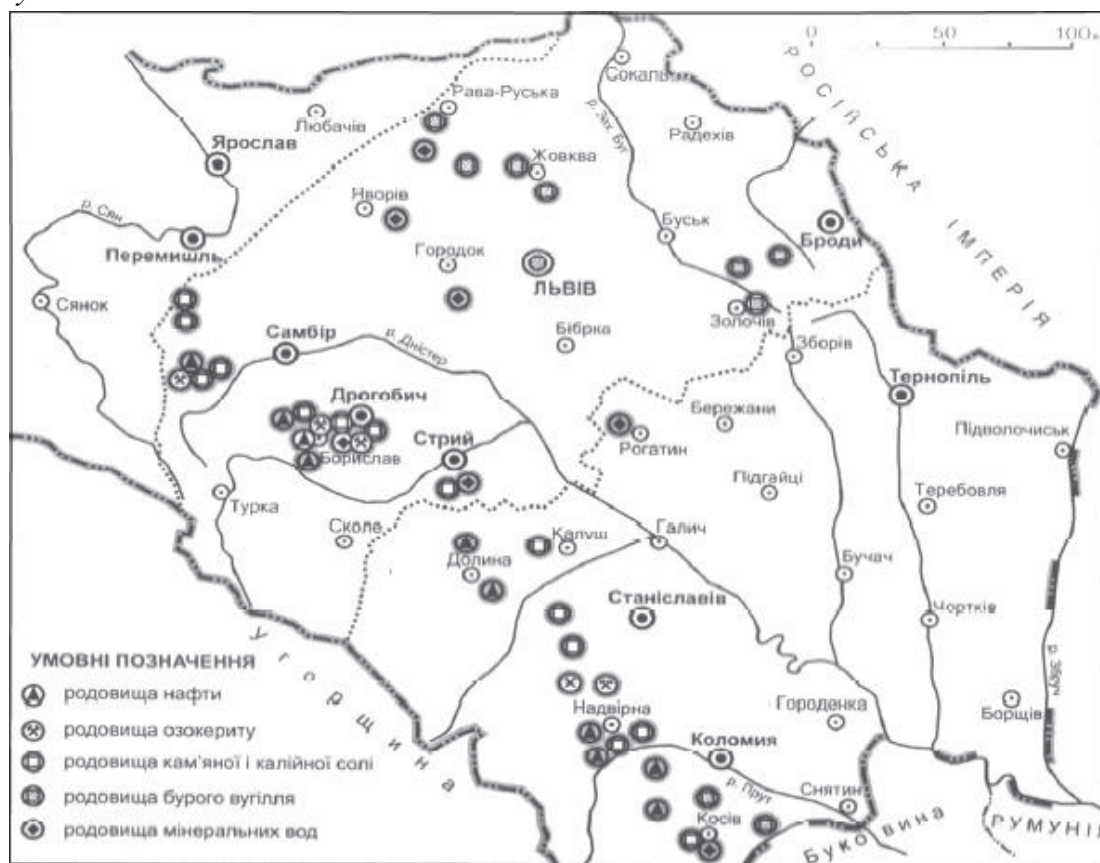

[14]

До теми техногенних катастроф С. Рудницький повертається і в інших розділах праці [9, с. 24-25] наголошуючи на технологічній складності та небезпеці для життя (рис. 3) тогочасних способів видобутку нафти: «Первісно добувано ропу в копаних дучках (шахтах), що найвище 100 м глибких з великою небезпекою життя для працюючих на дні серед утрійних газів ріпників. Кілько то нашого нещасного робітника вигибло в цих мордівнях, заложених злочинно легкодушними підприємцями» [9, с. 28].

Другий розділ «Огляд нафтових теренів української Галичини» присвячений аналізу площ залягання і видобутку нафти у розрізі субрегіонів Східної Галичини — Лемківщини, української частини Сянщини (Сеніччини. — С. Рудницький), Бойківщини і Гуцульщини (рис. 4).

Рисунок 4. Найбільші родовища корисних копалин Східної Галичини другої половини XIX — початку XX ст.

[1, с. 23]

У цьому розділі учений подає геологічну та економіко-географічну характеристику окремих площ залягання та видобутку нафти, звертає увагу на специфіку ціноутворення на нафтову сировину, наводить перелік головних центрів як діючого нафтовидобутку так і потенційного.

Велику увагу С. Рудницький звертає на опис якості нафтової сировини та врахуванні цієї риси при розвідці потенційних покладів енергетичних ресурсів у Східній Галичині: «... крім більшого загального простору нафтові терени Бойківщини визначаються спеціально великими кількостями й добрими якостями ропи» [9, с. 17]; «Нафтові поля з гарними слідами, та дотепер навіть непробовані, є на територіях сіл: Білянки, Маластова, Перегонини, Бортного, Святкової, Кремної, Незнаєвої, Менцини Малої, Путни, Розділів, Волі Цевлинської, Фолюша, Дошниці, Перегримки. Ропи сих околиць на загал

високоступінна, легкоплинна, брунява; питомий тягар (при +15⁰C) виносить — 0 78-0 84» [9, с. 14-15] та ін.

Детально учений характеризує головні центри нафтовидобутку регіону — Борислав, Тустановичі, Східницю (рис. 5), відзначає їхню вагому роль у тогочасній нафтовій промисловості світу, звертає увагу на тіньові сторони функціонування господарства краю особливо на локальному рівні та споживацький (екстенсивний) підхід до використання природних ресурсів: «На Бойківщині й Бойківським Підгір'ю лежать місця світової слави: Борислав, Тустановичі, Східниця» [9, с. 17]; «... приходимо до найважливішої області серед нафтових теренів української Галичини. Ця область це дрогобицький повіт з Бориславом, Тустановичами, Східницею і т. п. Славний на весь світ нафтовим і восковим богатством, але також спекуляцією і грабіжною господаркою» [9, с. 19].

Рисунок 5. Індустріальні краєвиди поселень Галичини на поштівках початку ХХ ст.

Тустановичі, 1914

[14]

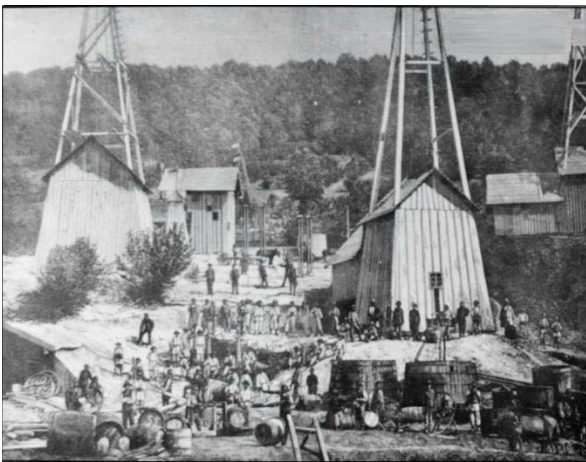

Борислав, 1920

Подібні риси тогочасного розвитку центрів нафтопромислу Галичини відзначає І. Франко («Борислав сміється» (1881-1882), «Боа конструктор» (1884), «Бориславські оповідання» (1937)), С. Ковалів («Образки з Галицької Каліфорнії» (1913), Я. Бадені (J. Vadeni «Поміж слов'янами», 1897) та ін. Наприклад, у передньому слові до «Борислав сміється» І. Франко подає урбаністично-депресивний опис Борислава як нафтової «столиці» Східної Галичини: «Борислав звісний на цілу Галичину, ба й на цілу Європу, яко копальня нафти і земного воску, — та звісний, певно, лиш з імені. Не знаю, чи приходило й на думку тисячам а тисячам образованих людей, що там рік-річно з'їздять задля інтересів, хоть поглянути на життя тої незлічимої сили «ріпників», що для них видобувають скарби земні ...». Я. Бадені аналогічно характеризує Слободу Рунгурську (рис. 6): «... галицька Пенсільванія, галицьке Баку, говорячи без перебільшення, славна Слобода Рунгурська. Оригінальне поселення ... Мимоволі вже на перший погляд на думку спадає Америка, її

міста, що виростають з блискавичною швидкістю серед нетодорканих лісів і складаються більшою мірою з фабричних труб, ніж з житлових будинків. Долиною біжить потік, що перетинається кількома кладками, бо думати про мости немає часу, немає вигоди. До потоку з обох боків ледь схиляються численні безіменні, неначе вирізьблені, пагорби, що займають величезний простір. На них — ліс сочень бурильних веж. Пробиваючись між ними, ще не рущений людьми бір, що простягається далеко-далеко, поки сягає око, ніби пробує змагатися з шумом машин та зі скреготом тилок» [1, с. 24].

Рисунок 6. Нафтовидобуток у Слободі Рунгурській (зараз с. Слобода Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.)

1881 р.
[14]

1931 р.

При описі головних центрів нафтовидобутку й нафтопереробки Східної Галичини С. Рудницький звертає увагу на їхню трансформацію під дією процесів індустріалізації, аналізує зміну центр-периферійних відносин у регіоні та посилення процесів урбанізації, досліджує перетворення природних та міських соціокультурних ландшафтів краю у результаті розвитку нафтової промисловості тощо: «Центр нафтового гірництва Дрогобиччини й цілої Галичини становлять Борислав і Тустановичі. Ще перед чвертьстоліттям нужденні бойківські села, робили ці місцевості в добу наставання світової війни імпонуюче вражінне великого, хоч неначе провізоричного промислового міста. На просторі небагатьох квадратних кілометрів простягся ціли ліс кількох соток вертничих веж, коминів, залізних резервуарів на ропу, серед котрих метушились тисячі робітників» [9, с. 19].

Учений наголошує на вагомій, але неоднозначній, щодо дотримання екологічних умов господарювання та забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіону, ролі іноземних інвесторів в процесах індустріалізації краю, загалом, та розвитку нафтових промислів, зокрема:

«... терен Бреликів-Ванькова з його 60 дучками, був аж до світової війни одним із найрентовніших. Англійська консорція загосподарила його взірцево і протягом 30 років потягала з нього добрі баривші. Денна продукція переходила там пересічно 20 тон. В 1913 р. закупили сей терен Французи за 7 мільонів корон» [9, с. 17-18]; «Чужі великі капітали, які так сильно кинулися були прим. на румунський нафтовий промисл, у Галичині не дуже хотіли антажуватися на кілька років.» [9, с. 33-34].

Звертає увагу учений і на структуру іноземних інвестицій у нафтову сферу регіону: *«Перед війною був стан приблизно такий: англійські й бельгійські капітали майже цілком усунулися, французькі не багато виступали, значно більше німецькі. Перед самою війною зазначився новий приплив англійського і французького капіталу в незнаних блище розмірах. Таксамо мало відомий є нинішній стан, у часі польської окупації. Всі дотичні оцінки процентової участі чужих капіталів у галицькій нафтовій промислі є більше чи менше гіпотетичні» [9, с. 34].*

Піднімає питання С. Рудницький і внутрішньогалузевої конкуренції, регіональної кризи перевидобутку нафти, яка спричинює падіння цін на сировину та стагнацію промислового розвитку території: *«Продукція Борислава в початках дуже мала (сверлення почалося 1895 р.) зростала дуже швидким темпом і вже при кінці першого десятиліття зцентралізувала всю галицьку нафтову продукцію, роблячи величезну конкуренцію всім иншим нафтовим теренам. Величезні ріпні вибухи спричинили катастрофальний спадок цін на ропу. За одним махом припинилася експльоатація дучок, що давали менше як пів цистерни ропи денно, бо не оплачувалося навіть помпованне» [9, с. 21]; «Майже у всіх сих місцях існували довший або коротший час копальні, аж поки їх не доконала конкуренція бориславського центра шляхом подешевіння ропи» [9, с. 17].*

Другий розділ праці академік закінчує короткими висновками, де узагальнює характеристику нафтових теренів Східної Галичини та зазначає, що вони займаючи 1/6 території дослідження володіють суттєвим сировинним потенціалом та можуть, за належного технічного освоєння, слугувати економічною основою майбутньої незалежної держави: *«Нафтові терени української Галичини такі великі й дають право на такі великі надії, що українська Галичина, ставши самостійною державою матиме в них дуже тривку і певну основу своїх державних фінансів» [9, с. 27].*

Третій розділ «Нафтовий промисл Сх. Галичини» присвячений детальному аналізу історії розвитку нафтовидобутку і нафтопереробки на території краю, формування інфраструктури галузі, перш за все інженерної, та розвитку допоміжних галузей господарства. Розпочинає розділ С. Рудницький

грунтовним історичним екскурсом у нафтовий промисл Галичини паралельно розкриваючи вплив на нього геоекономічних викликів: *«Добування нафтової ропи в українській Галичині датується від трьох століть. Природописні писателі в XVII і XVIII віку виразно згадують про чорну смолу й мазь із «руських Карпат ... Та щойно розріст нафтового промислу Північної Америки (1854-1859) дав товчок до добування й дестильовання галицької кипячки на більшу скалю»* [9, с. 28].

Учений прослідковує прямий взаємозв'язок між впровадженням іноземних технологічних інновацій у галузь (нові методи видобутку нафти) і темпами індустріалізації Східної Галичини у кінці XIX ст. - на початку XX ст.: *«В 1862 р. почато за американським приміром наперед у Бібрці за нафтою вертіль замість копати. Вже в 1875 р. збільшилася нафтова продукція Галичини до 221 400 q. В 1882 р. прибуло в Галичину кількох Американців. Вони завели тут машинову «канадійську» методу сверлення, яка дозволяла сверлити зі швидкістю 5-24 м (як до твердоти шарів) на добу. ... Вибухла загальна нафтова горячка»* [9, с. 29].

С. Рудницький наголошує на важливості розвитку інженерної інфраструктури нафтової галузі, яка підвищує ефективність її функціонування та зменшує деструктивний вплив на екосередовище : *«Будова збірників на ропу, які мали запобігти марнотратству її (при вибухах звичайно більшість ропи спливала річками в безвісти!), почалася в Галичині щойно коло 1885 р. Первісно були вони дерев'яні, тепер будують тільки залізні резервуари або копають земні збірники. В 1886 р. могли галицькі збірники обняти тільки 72 цистерни, ... в 1908 р. натомість було в самім бориславсько-тустановицькім центрі збірників готових на 113 000 цистерн ...»* [9, с. 30].

Учений піднімає проблему низького розвитку мережі трубопровідного транспорту в Галичині та означає її як обмежувача (дестрактора) піднесення нафтової галузі регіону: *«Великих руротягів, які є в Америці й на Кавказі, нема в Галичині цілком. Є тільки багато коротких руротягів, поміж копальнями та збірниками ропи при залізничних двірцях, котрими толочать ропу з шибів до збірників й із збірників до цистернових вагонів, котрими її розвозять по залізничних лініях»* [9, с. 30].

Акцентує С. Рудницькій й на відсутності нафтопереробних підприємств на території дослідження, що перетворює її у сировинний придаток Європи, а не збалансований регіональний індустріальний кластер гірничо-хімічного спрямування: *«Перероблювання нафтових сирівців не встигло розвинути в Галичині як слід, так, що весь час приналежності Галичини до Австрії її перерібка відбувалася тільки в незначній частині дома. Переважаючу*

більшість продукції треба було вивозити сирівцем поза межі краю (до Чехії, Шлезька, Відня, Терсту (Триєсту), Реки, Німеччини) [9, с. 31].

Завершальний розділ «Нафтові підприємства» учений присвячує огляду сучасного стану і перспектив розвитку дрібних та великих нафтових підприємств регіону, аналізу особливостей їхнього функціонуванні на фоні інших підприємств видобувної галузі краю: *«Добування нафти цілком рідше від добування інших гірничих продуктів. Воно отримується з великим ризиком, бо 1. сверлення дорого коштують, а часто заводять. 2. експлуатація однієї дучки звичайно коротка. 3. у світовій і локальній продукції є великі скоки вперед і хвили застою, що спричинює великі хитання в ціні ропи й тим самим у життєздатності підприємств» [9, с. 33].*

С. Рудницький зазначає, що особливістю Східної Галичини є наявність малих нафтовидобувних підприємств: *«У Галичині від самого початку переважали малі підприємства, деякі з них опираються часто на одній однісінській дучці» [9, с. 33],* натомість як у світі домінуючу роль на ринку займають великі підприємства нафтовидобутку і нафтопереробки, що є стійкі до ринкової кон'юнктури, внутрішньої конкуренції, зміни глобальної та регіональної гео економічної ситуації.

Проблемою є й відсутність внутрішніх інвестицій у галузь, натомість як іноземні інвестиції нестійкі й короткотривалі, дуже чутливі до внутрішнього інвестиційного середовища та зовнішніх соціально-економічних і геополітичних викликів: *«Чужі великі капітали, які так сильно кинулися були прим. на румунський нафтовий промисл, у Галичині не дуже хотіли ангажуватися на кілька років» [9, с. 33-34].*

Особливо С. Рудницький наголошує на деструктивному впливі війн початку ХХ ст. на розвиток нафтових промислів Галичини: *«Війна 1914—18 р., яка так сильно зруйнувала українську Галичину, що була одним із головних її театрів, страшенно підтоптала нафтовий промисл. Великі пожари в Бориславі 1914/15 р. зробили величезні шкоди. ... Ще гірше відбилися на нафтовім промислі української Галичини українсько-польська війна і слідуєча по ній польська окупація» [9, с. 35-36].*

Перспективи розвитку нафтового промислу краю учений вбачає в *«самостійній і неутральній Галицькій Державі» [11, с. 37],* яка буде підтримувати галузь, що стане запорукою фінансової незалежності та соціально-економічного розвитку молодій державі: *«Се буде найкращий початок надання карпатській Швейцарії такої фінансової сили, як її має тепер альпійська Швейцарія ...» [9, с. 40].*

В «Додатках» С. Рудницький коротко описує особливості розвитку озокеритового промислу на території Східної Галичини, який має значний

потенціал для піднесення, але на разі на фоні нафтового промислу є мало дослідженим і розвинутим: «... будуччина воскового гірництва не безнадійна. Раціональна господарка й експлуатованне нових теренів зможе й на сім полі багато зробити й давнє богатство відновити» [9, с. 42].

Висновки. «Нафта Східної Галичини» — маловідомий для широкої наукової громадськості твір С. Рудницького економіко-географічного та геоекономічного спрямування написаний ученим у час його активного залучення у процес державотворення ЗУНР. У ньому учений подає як детальну геолого-геоморфологічну характеристику потенційного для нафтовидобутку регіону української частини Галичини так і розкриває технологічні особливості нафтовидобутку в краї на початку ХХ ст.

При оцінці геоекономічних перспектив розвитку С Рудницький наголошує на вагомості інноваційних технологічних впроваджень у галузь, розвитку інженерної, транспортної інфраструктури, логістики тощо. Не відкидаючи вагому роль іноземних інвестицій у нафтовий промисл регіону, учений пропагує україноцентричний підхід та наголошує на доцільності внутрішніх вкладень і розвитку національних нафтовидобувних та нафтопереробних підприємств, що є запорукою довготривалого збалансованого розвитку Східної Галичини. Власне нафтову промисловість С. Рудницький вважає підставою економічної незалежності Галицької держави початку ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Білецький В., Гайко Г., Салуга П. Перші промислові центри нафтовидобутку в Східних Карпатах [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://journals.nupp.edu.ua/oge/article/view/281>.
2. Котик Л. Економіко-географічні ідеї у працях і листуванні академіка Степана Рудницького // Історія української географії. 2017. Вип. 36. С. 45-53.
3. Книш М., Котик Л. Політико-географічна глобалістика: навч. посібник. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. 484 с.
4. Кулеша Н. «Український прапор» (1919-1923 рр.): віденський період часопису ЗУНР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2014_4_9.
5. Листування Степана Рудницького / [упоряд., вступна стаття, примітки П. Штойка]. Львів : НТШ, 2006. 436 с.
6. Листи Степана Рудницького до Софії та Станіслава Дністрянських / [упоряд., вступна стаття, примітки М. Мушинки]. Едмонтон : Вид-во Канадського ін-ту українських студій, 1991. 116 с.
7. Монолатій І. Таксонімія сили (потенціалу) Західноукраїнської Народної Республіки. 1. Сила /Потенціал ЗУНР: формальні показники [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2683-ivan-monolatiy>.
8. Осталецька О. С.Л. Рудницький – засновник української географічної науки // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. 2011. Вип. 31. С. 580-590.

9. Рудницький С. Нафта Східної Галичини. Відень, 1922. 44 с.
10. Степан Рудницький (1877-1937). Історія. Геополітика. Географія. В 5-ти кн. Київ: Темпора. Кн. 1. 736; Кн. 2. 624.
11. Сацький П. Галицька нафта і Центральна Європа між світовими війнами [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zn.ua/ukr/HISTORY/galicka-nafta-i-centralna-uevropa-mizh-svitovimi-viynami-istoriya-zamorozhenogo-konfliktu-.html>.
12. Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький — фундатор української географії / О. І. Шаблій. Львів-Мюнхен : Ред.-вид. відділ Львів. держ. ун-ту, 1993. 223 с.
13. Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2007. 408 с.
14. Таємниці галицьких надр. Нафтовий бум початку ХХ століття до Першої світової війни [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://photo-lviv.in.ua/tajemnytsi-halytskyh-nadr-naftovuj-bum-pochatku-xx-stolittya-do-pershoji-svitovoji-vijny>.

МЕДИКО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ СМЕРТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

*Петро Дем'янчук, Ілона Дем'янчук, Наталя Турецька
dempetrom@gmail.com, swallows.shadow@gmail.com
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна*

Annotation: The level, structure and dynamics of mortality for individual nosology analyzed among residents Ternopil region. The basis of the causes of mortality patterns of region forming: the circulatory system diseases (primarily – ischemic heart disease) and cancer.

Key words: mortality, territorial identity, Ternopil region.

Упродовж 1959-2018 рр. рівень смертності у Тернопільській області постійно змінювався і до 1991 р. мав стійку тенденцію до зростання, й перевищував, при цьому, середньодержавний на 0,7-1 ‰ (рис. 1). У 2005 р. рівень смертності в області досяг максимальної позначки за аналізований період часу (15,1 ‰), після чого почав повільно спадати. Примітно, що з 1993 р. й у наступні роки рівень смертності у Тернопільській області був завжди меншим аніж в Україні загалом, в окремі роки ця різниця становила 1,5-1,7 промільних пункти. Однак з 2015 р. темпи зростання смертності почали зростати, рівень смертності впритул наблизився до середньодержавного показника й у 2018 р. був лишень на 0,5 ‰ меншим).